

RECENZÍÓ

Kiáltó csend: A holokauszt helyi emlékezete Magyarországon¹

Csepeli György – Papp Richárd (2025): *Kiáltó csend: A holokauszt helyi emlékezete Magyarországon*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 278 oldal.

MURÁNYI ISTVÁN²

„Mér foglalkozol a zsidókkal? Még hogy kutatni őket! És velünk, rendes emberekkel ki foglalkozik? Te is zsidó vagy?” Ilyen és kevésbé finoman megfogalmazott „számonkéréssel” gyakran találkozom. A néma reagálásra is van példám, amely egy idős asszony döbbs pillantása volt. Vonaton utaztam, olvastam. A szemben ülő nénike szótlanul, zavartan, de mélységesen szemrehányóan nézte az olvasott könyv címét: *A zsidó Jézus* (Vermes 1998). A végállomásig nem beszélgettünk.

Az átlagos olvasók (ha van ilyen) túlnyomó többségéhez hasonlóan, a recensens Csepeli György és Papp Richárd nemrég megjelent könyvét is a korábbi szokásának megfelelően tervezte elolvasni: egy-egy fejezetet (és/vagy tematikus blokkot) kisebb-nagyobb szünetek beiktatása alapján. Nem ez történt. A töredezett ismeretek, némi érzelmi kapcsolódások (barátok), utazások (Izrael) vagy a kutatás célja, feladatainak kijelölése, módszertana önmagában még kevés lett volna a „nem tudtam letenni” buta indoklással való ál-azonosuláshoz. Még a szociológiai/szociálpszichológiai vagy antropológiai diszciplínák episztemológiai lehetőségeinek professzionális alkalmazása sem indokolja kellően a szokatlan folyamatos olvasást. „...Írásunkban egyszerre jelenik meg a holokauszt társadalmi emlékezetéhez kapcsolódó felejtés, tudáshiány, illetve a vészorszak borzalmainak átélése és a múlt életben tartásának fontossága. Kutatásunk eredményei ezáltal drámaian mutatnak rá a holokauszthoz kapcsolódó emlékezetminták velünk

¹ Csepeli György – Papp Richárd (2025): *Kiáltó csend: A holokauszt helyi emlékezete Magyarországon*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 278 oldal.

² Ny. egyetemi docens, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológia és Szociálpolitika Tanszék.

RECENZÍÓ

elő ellentmondásaira, feszültségeire, az emlékezet/felejtés dialektikus jelenlétére, valamint az empatikus emlékezeti narratívák és az antiszemita előítéletek együttes tovább élésére a mai magyarországi társadalomban”. Az interjúk során a kulturális antropológia és a kvalitatív szociológia módszerét alkalmazták. A félig strukturált kérdéses visszatérés a megismerni kívánt kérdéshez: értelmezhetők legyenek az interjú narratívái. A kutatócsoport tagjai a fókuszcsoporthoz és a személyes interjúk mellett felhasználták a terepmunkák során lejegyzett beszélgetéseket is (antropológiai módszertan). Az interjúk elemzésének és értelmezésének befogadását nagymértékben elősegítette a módszertani jellemzők rövid összefoglalása (Siklaci 2006). Az antropológiai félig strukturált interjúk funkciója egyszerre leíró és okozati. Az interjúk eredményeinek feldolgozása során olyan diskurzusokról olvashatunk, amelyek egyrészt alátámasztják a bevezetőben jelzett és megindokolt kutatási célokat és az interjúk során kijelölt kérdésekre adott válaszokat – nem korlátozva a szabad történetmesélés szabadságát (értelmező emlékezet). Az interjúk során alkalmazott kérdések – ahogy a szerzők több alkalommal is hangsúlyozzák – inkább „tematikus blokkok” nem kötődnek szigorúan a kutatás kérdéseire.

A szerzők természetesen elismerik a korábbi, holokausztra vonatkozó empirikus kutatásokat, de hiányolják, hogy kevésbé vagy egyáltalán nem foglalkoztak azzal, hogy a holokauszt jelentésének, emlékezetének milyen jelei vannak a különböző településeken.

A kollektív stressz feloldásában a közös beszéd és értelmező jelentés, az emlékezés szerepe rámutat arra, hogy miért is indokolt ez a kutatás: nem volt olyan kutatás, amely feltáró, személyes diskurzusokon, elbeszéléseken alapul és feltárja a téma „...emlékezhelyi és személyes mélységeit...”, melyek transzgenerációs és transzlokális emlékezeti mintázatokon keresztül vizsgálnák a holokauszt emlékeztének tovább öröklődő folyamatait. Röviden úgy is fogalmazhatunk, hogy a szerzők az emlékezetminták fenntartásainak megismerése során a holokauszthoz közvetlenül vagy áttételesen kapcsolódó, korábban nem vizsgált csoportok (áldozatok, kívülállók és utódok) nézőpontjainak, emlékeinek (társadalmi emlékezethez felejtés és tudáshiány) érzelmi és kognitív emlékezeti mintáinak leírására törekedtek.

A bevezetőben röviden olvasható a hazai holokausztkutatás történetének néhány olyan eseménye, amelyek befolyásolják, pontosabban kijelölik a kutatás és a kötet funkcióját, feladatait. Viszonylag hosszabb „bevezetés a bevezetőben”: a kutatás feladata, módszertana, céljának indoklása, ami a holokauszt még feltáratlan transzgenerációs és transzlokális emlékezeti mintázatai jelentéstartalmának leírása. A könyv minden alkalommal a folyamatjellegre hangsúlyozza: a társadalmi emlékezet nem statikus, hanem közösségi kommunikatív diskurzusok aktív folyamata (transzgenerációs-transzlokális emlékezet).

A könyv stílusa a kifejezések, szókapcsolatok úgy kapcsolódnak a témához, hogy a nehezen megfogalmazható kifejezések már-már szépirodalmi léptékű sajátosság-

RECENZIO

gal bírnak (pl. „Az emlékezés az élet bosszúja az elmúlás miatt, mely megsemmisítené a múltat, ha az élők agyában a velük történt külső és belső történések nem hagytak volna maguk után aktivizálható nyomokat”).

Az emlékezet gazdag társadalomtudományi kulturális emlékezet, közösségi emlékezet irodalmából csupán két meghatározó szerzőre (Nora 1993, Assmann 1999) hivatkoznak, kerülik az üres, ún. tudományos protokoll maradéktalan követését, elsősorban az emlékezet érzelmi rögzülését befolyásoló kognitív ismeretek vizsgálatára koncentráltak. A szerzők – nagyon helyesen – elsősorban az emlékezet érzelmi jellemzőinek feltárására koncentráltak, de ez nem jelenti az emlékezet rögzülését befolyásoló kognitív ismeretek vizsgálatát. A könyv befejező részében olvasható kérdés a vizsgálat alapvető céljára vonatkozik: a válaszadók számára a holokauszthoz való viszonyulást tekintve az emlékezés vagy a felejtés a legjobb megoldás.

A 2021 és 2024 között végzett kutatás hét faluban, hét városban, egy megyeszékhelyen és Budapesten zajlott. A kiválasztás azon a feltételezésen alapult, hogy ezek a települések lokális jellemzői (típus, nagyság, lakosság száma) mennyire jellemezhetik a vészkorszakra való többnyire helyi emlékezést. A településeket olyan mélységgel és szempontok szerint jellemzik a szerzők, melyek a fókuszcsoport-interjúk tematikus kérdéseire kapcsolódtak. A „...válaszok a megkérdezett tudásának produktumai, de amit tudnak az része a zsidókra, az üldözöttségük okaira, a deportálásra és annak helyi emlékezetben megőrzött nyomaira vonatkozó, tőlük függetlenül kialakult kollektív tudásnak... s válik részévé a közvetlen élményeket nélkülöző kulturális emlékezetté.”

Az általános bevezető kérdések az alábbiak voltak: Kik a zsidók? Mik voltak az antiszemitizmus és a zsidóüldözések okai? Helyi emlékezetre utaló kérdések: Hogyan történtek a deportálások az önök településén? Vannak-e látható jelei a településen az itt élt zsidóknak és a holokausztnak? Volt-e szó a holokausztról családtagjai/barátai/iskolátársai/munkatársai/ismerősei között? A kutatási célok között szerepelt: a zsidó szó szemantikája, a többség-kisebbség közötti viszony, a vidéki zsidóság megismerése és holokauszt-jelek a településeken.

A kötet első része a helyi emlékezetre vonatkozó eredményeket tárgyalja – kulturális antropológiai paradigma alapján. Második rész: interjúk szociálpszichológiai vizsgálata – narratívák elemzése az általánosabb mintázatokra koncentrálni. Harmadik rész, összegzés: transzlokális és transzgenerális összehasonlítás – az általánosabb emlékezeti hasonlóságok alapján. A bevezető előtt szereplő nagyszámú fejezetekre tagolt tartalomjegyzék értelmezése komoly kihívást jelenthet a könyv olvasását elkezdők többségének. Ezért érdemes lett volna a felsorolt fejezeteket beilleszteni a három nagy részbe – lényegében változtatás nélkül.

Az elemzések első fejezetében a helyi holokauszt emlékezet antropológiai elemzésében idézett interjúrészletek kiválasztása – a kötetben szereplő többi empirikus részhez hasonlóan – olyan módon történt, hogy a vizsgálat nem az előzetes elgondolások oktrojált szempontjaira épült, hanem valóban a szöveg kínálta lehetőségekre.

RECENZIO

Különösen informatív az a technika, amelyben a csoportos vagy személyes interjút visszautasító alany az előzetes ígérete ellenére mégsem vesz részt a vizsgálatban. A „kettős” elemzési metodika kiváló alkalmazásával a lényeges kérdésekre (pl. „Felmérül a kérdés, milyen jelentések állnak, állhatnak narratívái mögött? Milyen hasonló további tapasztalatokkal terepmunkáink során?”) kaphatunk válaszokat. Így sikerült feltárva jellemezni holokausztlókalis emlékezetébe mélyen beépült bizalmatlanságot, illetve bizonytalanságot.

A szerzők számos hivatkozásra támaszkodhatnak az empirikus társadalomtudományi munkák közül, vagy a gazdag, ún. holokausztló szakirodalomhoz sorolt (vagy sorolható?) történelmi, politikai, pszichológiai munkákra, vagy a túlélők visszaemlékezéseire. De nem. Nagyon helyesen, mivel munkájuk önmagáért beszél, a szövegek élete mögött nem szakirodalmak vagy matematikai statisztikák vannak, hanem a holokausztló generációkat túlélő emlékezet. Ahol mégis hivatkoznak, az idézett munka a szövegelemzés eredményének pontosítását, vagy megerősítő illusztrálását szolgálja (Kovács-Vajda, 2002).

A személyes és csoportos interjúk alapján levont következtetések talán egyik legjelentősebbike, hogy a zsidókkal szembeni bizalmatlanság nagymértékben a zsidókkal (és a zsidósággal) kapcsolatos személyes tudás és a kapcsolatok (találkozások) hiányának is köszönhető.

Bizonyára több olvasó számára is meglepő, hogy az interjúk alapján a zsidókkal szembeni bizalmatlanság több esetben nem csupán a nem zsidókra jellemző, hanem többnyire a zsidó családokban a zsidókról zajló diskurzusokban. Ez a családtagok – különösen a holokausztló túlélők – számára napjainkban is egyfajta védekezésnek tekinthető. A szerzők releváns interjúrészlettel támasztják alá a lezármazottak életét sok tekintetben meghatározó bizalmatlanság intergenerációs áthagyományozását. „A magyarországi nyílt társadalmi diskurzusban együtt jár a soá-val kapcsolatos ki nem beszélt traumák, elhallgatások fojtó, lappangó és kibeszélésre váró feszültségével”.

Az interjúk alapján a holokausztló társadalomtörténelmi vagy inkább szociálpszichológiai elemzése azt igazolja, hogy a holokausztló-emlékezetet a bizonytalanság és a bizalmatlanság között egyfajta egymást generáló kölcsönös kapcsolat van. A szerzők elemzésének nívója annak feltárása, hogy a holokausztló-emlékezet egyike a feldolgozatlan történelmi traumáknak, amely többek között a bizonytalansághoz, a családi kommunikációk zártságához vagy a folyamatosan tovább élő mozdulatlan intergenerációs diskurzusokhoz kapcsolódik. Az emlékezéssel kapcsolatos interjúk elemzésének további tematikus blokkja a holokausztlóról szóló ismeretek iskolai közvetítésének és a meglévő tárgyi emlékek (múzeumok, koncentrációs táborok) megismerésének hiánya.

A szerzők korrekt módon az alanyok közlése alapján foglalkoznak a nem zsidók holokausztló megelőző, holokausztló alatti és a holokausztló követő időszakok zsidókat érintő történésekkel. A zsidó családok értékeinek, javaiknak vagy házuk eltulaj-

RECENZIO

donításának is köszönhető a bizalmatlan hallgatás közösségi tovább élése – a nem zsidók és zsidók között egyaránt.

A szerzők fontosnak tartották, hogy az interjúkra támaszkodva tárgyalják a zsidók, mint csoport meghatározásának kérdéseit. Az in-group, illetve out-group kategorizáció – saját csoportra vonatkozó, illetve külső csoportra vonatkozó azonosítás – lényegét a szociálpszichológus és antropológus szerzők imponálóan tömören, egy mondatban foglalják össze, releváns szerzőkre utalva (Tajfel 1978; Wistrich 1991). További, kétféle kategorizációs bevonása (diszjunkt, másszóval esszencialista, illetve konjunkt, másszóval konstrukcionista kritériumok) olyan, „...a csoportokról alkotott kollektív képzetek...” tipológiát generál, amely eredménye olyan négy típus (In-group esszencialista; In-group konstrukcionista; Out-group esszencialista; Out-group konstrukcionista), amelyeket az interjúszövegek alapján jellemeznek a szerzők. Úgy gondolom, nem vagyok egyedül azzal a véleményemmel, hogy a zsidók kategorizációjára vonatkozó blokk lenyűgözően profi munka: az interjúk szövegéből hivatkozott részletek kiválasztása, majd értelmezése olyan releváns szakirodalom alapján történik, amely magabiztos tömörséggel oldja meg ezt a nem könnyű feladatot.

Az interjúk további szövegelemzését – a korábbi módszertani protokollt követve – olyan tematikus blokkokban tárgyalják a szerzők, amelyek külön-külön eltérő kötetekben tárgyalhatók lennének.

A hétköznapi, többnyire negatív sztereotípiák, elutasítások és különböző intenzitású, közismert előítéletek elemző illusztrálása olyan szociálpszichológiai bevezetőre támaszkodik, amely bármelyik társadalomtudományi PhD megfelelő kurzusába illeszthető (zárójeles megjegyzés: az egyik szerző a csoportközi előítéletekesség legkiválóbb hazai kutatója). Az üldöztetések okainak sokféleségét, azok egymást erősítő jellegét a többségi out-group csoportokhoz viszonyított vallási, nyelvi és kulturális sajátosságok magyarázzák – amint ezek az interjúszövegekből kiderülnek.

A szerzők fontosnak tartják, ezért ennek megfelelően foglalkoznak a zsidókkal szemben történetileg kialakult, a mai napig jelen lévő irigység motivációival, a különböző típusú antiszemitizmus kialakulásával.

Logikailag is helytálló – ha lehet ilyet mondani – hogy a védekező (defenzív) identitás disszonanciája lényegében az 1943–1944-es évek történéseihez kapcsolódik („Deportálás, munkaszolgálat, nyilas terror” fejezet). Valószínű, hogy az olvasó számára is egyértelmű, hogy a viszonylag sok történettudományi kötetben hosszan tárgyalt, egymással sokszor ellentmondó tényeket közlő munkák idézése helyett narratívák alapján konstruálják.

Miért történt a holokauszt? A holokauszt kauzális megismerése során „...mind az ész, mind a szív csődöt mond”, az interjúk oksági vákuumnak tekinthetők, „a mindennapi tudaton túli tudomány is tanácstalan.”

A szerzők szerint a kutatás egyik lényeges tanulsága, hogy a holokausztnak nincs vége: létük fizikai megszűnése mellett az emlékek elpusztítása (zsinagógák)

RECENZÍÓ

az emlékezés lényeges feltételének elpusztítása. Különösen fontos megállapítása a könyv utolsó lapjain olvasható gondolat, amely a nem zsidó zsidókra is vonatkozhat „...a helyi emlékezetben mindenki ott van, aki a jelenben már nem lehet ott.”

Csepeli György és Papp Richárd könyvének összefoglalója egyúttal egy újabb kutatás kérdéseiként is értelmezhető. A jelen kutatás „...egyik eredménye az antiszemitá narratívák nem rosszindulatú, de refraktálatlan és kritikátlan megjelenésének „felfedezése” és elemzése volt... fókuszcsoportos interjúk reményeink szerint hozzájárulhatnak a holokausztért viselt kollektív társadalmi felelősséggel való szembesüléshez, amit egyik fiatal beszélgetőtársunk így fogalmazott meg: nyíltan és mindenki szeme láttára történt, és senki nem csinált semmit...” A remény valóság: a könyv hozzájárul a társadalmi felelősséggel való szembesüléshez.

Irodalom

- Assman, J.: (1999): A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Kovács É. – Vajda J. (2002): Mutatkozás. Zsidó identitástörténetek. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.
- Nora, P. (1993): A helyek problematikája. Aetas 14/3: 142–157.
- Síklaki I. (2006): Vélemények mélyén. A fókuszcsoport módszer, a kvalitatív közvélemény-kutatás alapszere. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Tajfel, H. (1978): Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations. Academic Press, London.
- Vermes G. (1998): A zsidó Jézus. Osiris Kiadó, Budapest.
- Wistrich, R. S. (1991): The Longest Hatred. Pantheon Books, New York.